

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ У ПУБЛІЧНИХ ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ У ПРАВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

LEGAL REGULATION OF MEDIATION IN PUBLIC LEGAL RELATIONS IN THE EUROPEAN UNION

Піддубний Д.І., старший викладач кафедри правознавства та фінансів

Полтавський інститут економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Стаття присвячена правовому регулюванню соціального і правового інституту медіації у публічних правових відносинах у праві Європейського Союзу. У ній акцентується на тому, що пошук інноваційних шляхів попередження та врегулювання конфліктів є важливим з огляду на загальносвітові тенденції, а також на ситуацію, з якою стикнулася Україна внаслідок збройної агресії. Одним із таких шляхів є медіація, як альтернативний (неюрисдикційний) метод вирішення конфліктів, яка дозволяє уникнути цих проблем та недоліків судової системи, а також дає можливість сторонам обрати найбільш ефективний та прийнятний для них спосіб вирішення конфлікту.

Зосереджуючись на важливих аспектах використання медіації у публічних галузях права, стаття аналізує наявне законодавство та правові рамки Європейського Союзу, які регулюють медіаційні процеси у контексті публічних правовідносин.

Стаття висвітлює важливі аспекти, такі як законодавчі акти, які регулюють практику медіації, а також принципи, які керують використанням цього методу в публічному праві. Підкреслюються проблеми та переваги застосування медіації у окремих галузях, а також визначаються потенційні напрями для подальшого розвитку в цій сфері.

Стаття приділяє особливу увагу регулюванню організації медіації у кримінальних справах та альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами та забезпеченні справедливого суду в розумний термін та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів.

Розглядається еволюція законодавства та особливості застосування процедури медіації у кримінальних провадженнях та адміністративних процедурах. Враховуються властиві для кожної з розглянутих галузей публічних правовідносин специфічні цілі, які ставить перед собою законодавець, використовуючи процедуру медіації.

Як висновок автор наводить доводи на підтримку впровадження медіації як соціального та правового інституту медіації для вирішення конфліктів і спорів у публічних галузях, а також на необхідність галузевого регулювання особливостей медіації у профільному законодавстві.

Ключові слова: альтернативне вирішення спорів, медіація, медіація у публічних правовідносинах, медіація в адміністративному праві, медіація у кримінальному праві.

The article is dedicated to the legal regulation of the social and legal institution of mediation in public legal relations in the law of the European Union. It emphasizes that exploring innovative ways to prevent and resolve conflicts is crucial considering global trends and the situation faced by Ukraine due to armed aggression. One such method is mediation, an alternative (non-jurisdictional) conflict resolution method that avoids the challenges and shortcomings of the judicial system, enabling parties to choose the most effective and acceptable way to resolve a conflict.

Focusing on crucial aspects of using mediation in public legal domains, the article analyzes existing legislation and legal frameworks of the European Union regulating mediation processes in the context of public legal relations. The article highlights important aspects such as legislative acts governing mediation practice and the principles guiding the use of this method in public law. It addresses the challenges and advantages of applying mediation in specific areas while identifying potential directions for further development in this field.

The article pays particular attention to the regulation of organizing mediation in criminal cases and alternative dispute resolution between administrative authorities and private parties, ensuring fair justice within a reasonable timeframe, and the role of judges in judicial processes considering alternative dispute resolution methods.

The evolution of legislation and the specifics of applying the mediation procedure in criminal proceedings and administrative procedures are discussed. The specific goals set by the legislator for each of the examined areas of public legal relations, utilizing the mediation procedure, are taken into account.

In conclusion, the author presents arguments supporting the implementation of mediation as a social and legal institution for resolving conflicts and disputes in public domains. Additionally, the necessity of sector-specific regulation of mediation features in relevant legislation is emphasized.

Key words: alternative dispute resolution, mediation, mediation in public legal relations, mediation in administrative law, mediation in criminal law.

У сучасному світі вивчення теми вирішення спорів стає все більш важливим, оскільки суспільство шукає ефективні та інноваційні шляхи врегулювання конфліктів. Україна не є виключенням. Спричинено збройною агресією, різноманітністю та складністю суспільних відносин, а також швидкою зміною демографічного та соціокультурного середовища, вирішення спорів стає необхідною складовою для підтримання гармонії та стабільності. Важливість вивчення альтернативних методів вирішення спорів виявляється у необхідності розвивати ефективні стратегії взаємодії та вирішення конфліктів, які б враховували всі відтінки інтересів різних сторін. Особливу увагу варто приділити вивченню медіації, оскільки цей підхід дозволяє ефективно зменшити напругу та забезпечити конструктивні рішення.

Одним із важливих аспектів дослідження є вивчення медіації, яка набуває все більшого значення в сучасному світі. Медіація, як процес конструктивного вирішення конфліктів, дозволяє сторонам знайти взаємоприйнятні рішення, враховуючи їхні потреби та інтереси. У зв'язку з цим, розуміння принципів та ефективних практик меді-

ації стає ключовим елементом не лише для науковців, але й для практикуючих фахівців у сфері права, соціальної роботи та управління конфліктами. Вивчення цих аспектів допомагає розвивати нові стратегії та підходи, сприяючи створенню мирного та справедливого суспільства.

Інститут медіації як соціальний та правовий інститут альтернативного вирішення спорів був предметом розгляду широкого кола вітчизняних та іноземних науковців. Так, проблематику медіації у публічних правовідносинах висвітлювали О. О. Кармаза, Н. А. Мазаракі, А. Г. Ботнікова, Т. І. Шинкар, К. В. Ростовська, Н. В. Гришина, О. В. Муза та інші.

Мета даного наукового дослідження полягає в глибокому розумінні та аналізі особливостей моделей та функціонування інституту медіації в публічних правовідносинах у законодавстві Європейського Союзу. Дослідження спрямоване на вивчення та порівняння правових та соціокультурних аспектів медіації, які впливають на ефективність цього інструменту вирішення конфліктів на різних етапах.

Ключові завдання дослідження включають аналіз різних моделей медіації, вживаних у різних юридичних сис-

темах, враховуючи їхні особливості та розвиток у часі. Також, дослідження має на меті визначити вплив інституційних та культурних факторів на функціонування медіаційних процесів у публічних правовідносинах.

Додатково, дослідження спрямоване на виявлення успішних та менш успішних практик медіації в різних контекстах, а також визначення факторів, що впливають на ефективність медіаційних процесів у публічних галузях права. Результати дослідження можуть слугувати основою для розробки рекомендацій щодо удосконалення правового та інституційного підґрунтя медіації в національному контексті, сприяючи підвищенню рівня використання медіаційних механізмів у вирішенні публічних конфліктів.

При дослідженні проблеми використовуються як загальнонаукові методи пізнання: діалектичний, аксіологічний, системно-структурний, системний аналіз, моделювання, аналогія так і спеціально-наукові юридичні методи: формально-юридичний, порівняльно-правовий та історичний.

Правова та суспільна системи України трансформуються: на заміну патерналізму приходить концепт пріоритету особистої свободи, автономії і самовизначення кожної людини. Патерналізм – це філософсько-етичний та соціальний підхід, що передбачає дію або контроль з боку авторитетної сторони (держави, уряду, суду, конкретного органу чи іншої владної фігури) на користь осіб чи груп, які вважаються менш компетентними або менш здатними приймати рішення для власного благополуччя. Патерналізм може виявлятися через надмірний контроль, втручання в особисте життя або обмеження вольових можливостей людей на підставі припущення, що це робиться на їхнє власне добро.

Збройна агресія, з якою стикнулася наша держава, з одного боку підвищує роль держави у суспільних відносинах для забезпечення безпеки громадян, а також подолання гуманітарних та матеріальних наслідків. З іншого боку, цивілізаційний європейський вибір потребує забезпечення особистої свободи та самовизначення кожної людини.

Забезпечення прав людини, верховенства права та здійснення правосуддя в Україні під час воєнного стану стикається з численними системними проблемами, деякі з яких поглибилися, а інші виникли через збройну агресію. Медіація, як альтернативний (неюрисдикційний) метод вирішення конфліктів, дозволяє уникнути цих проблем та дає можливість сторонам обрати найбільш ефективний та прийнятний для них спосіб вирішення конфлікту.

Термін «медіація» має своє коріння у латинському слові «mediatio», що походить від «mediare», що означає діяти як посередник або бути посередником. Саме це латинське слово виходить від кореня «medius», що означає «середній» чи «посередній». Загальна ідея медіації полягає в тому, щоб виступати посередником або полегшувачем між кількома сторонами.

Термін «медіація» виник вже давно, адже використання посередників для вирішення спорів зустрічається з давніх часів: історики згадують подібні випадки ще в торгівлі фінікійців і Вавилоні. У Стародавній Греції існувала практика використання посередників (proxenetas), римське право, починаючи з кодексу Юстиніана, визнавало посередництво. Римляни використовували різні терміни для позначення поняття «посередник» – internuncius, medium, intercessor, philanthropus, interpolator, conciliator, interlocutor, interpres, і, нарешті, mediator [1, с. 34].

У наукових контекстах медіація означає процес або механізм, що діє між двома змінними, впливаючи на характер їхнього взаємозв'язку. Цей науковий підхід широко використовується в таких галузях, як психологія, соціологія та статистика. У статистичному аналізі медіації, наприклад, дослідники досліджують змінні, які пояснюють зв'язок між незалежною та залежною змінною.

Науково медіація – це спосіб розуміти і розкривати складні взаємини, виявляючи фактори, які виступають посередниками або втручаються в причинний шлях між двома унікальними змінними. Це надає каркас для розуміння того, як певні елементи відіграють посередню роль у формуванні динаміки між різними факторами.

Представники юриспруденції зазвичай розглядають медіацію як процедуру вирішення спору із залученням медіатора для досягнення сторонами мирного та взаємовигідного розв'язання спору. З огляду на загальносвітову тенденцію із інституалізації медіації остання тяжіє до набуття статусу об'єкта правового регулювання, формалізують принципи медіаційної процедури та вимоги до медіаторів [2, с. 120–121].

Законодавство України визначає медіацію як позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Профільний закон встановлює можливість проведення медіації у широкому колі суспільних відносин, в тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) [3].

Можливість проведення процедури медіації у приватних правовідносинах є консенсуальним серед наукової спільноти та практикуючих юристів. Водночас, медіабельність у публічному праві виникає серйозні дискусії, що потребують ґрунтовного аналізу аргументів кожної зі сторін [4, с. 54]. Більше того позиції практиків можуть змінюватись у часі.

Так, Правовим управлінням Верховного Суду України у зауваженнях та пропозиціях від 2013 року до одного з проєктів Закону України «Про медіацію» зазначено про неможливість застосування процедур медіації у сфері публічного владного управління: вільне волевиявлення суб'єкта владних повноважень, укладання ним угоди за наслідками процедур медіації не виключає випадків виходу при цьому уповноважених представників суб'єктів владних повноважень за межі законодавчо визначених приписів щодо повноважень, способу або процедур діяльності цього органу влади (її посадової особи), а отже, за певних обставин суперечитиме принципу законності. Також наявність у цього суб'єкта рівних прав і обов'язків з іншою (приватно-правовою) стороною переговорів щодо медіації заперечує сам владний статус суб'єкта владних повноважень, імперативність (загальнообов'язковість) його волевиявлення для об'єкта управління під час здійснення владних управлінських функцій на основі законодавства, у зв'язку з чим і виникають справи адміністративної юрисдикції. Для вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин в Україні діють адміністративні суди. Іншим загальновідомим способом вирішення публічно-правових спорів є інститут адміністративного оскарження (подання скарг заінтересованими особами на рішення, дії, бездіяльність суб'єкта владних повноважень до органу вищого рівня) [5].

Разом з тим, у листопаді 2023 року на круглому столі «Судова влада та медіація: точки перетину» представники Верховного Суду наголосили на необхідності якомога ширшого впровадження медіації у всі правовідносини [6].

Окрім того, науковці та практики не виключають можливості застосування процедури медіації при вирішенні публічно-правових спорів. А. Г. Ботнікова, Т. І. Шинкар, К. В. Ростовська, Н. В. Гришина, О. В. Муза та інші у численних працях вказують на можливість застосування медіації в адміністративному судочинстві ту публічних правовідносинах.

Більше того, правова система Європейського Союзу, куди прагне Україна, рекомендує державам впроваджу-

вати інститут медіації та примирення у національні правові системи, у тому числі у публічно-правових спорах. Відповідно до широкого підходу джерелами права Європейського Союзу вважаються усі форми зовнішнього вираження норм права, що прямо або опосередковано породжують юридичні зобов'язання та впливають на поведінку суб'єктів права ЄС. Складна правова природа Євросоюзу обумовлює гнучкість і різноманітність способів формування правових норм, а також засобів їх вираження та фіксації у формі джерел права. Підтвердженням цього можна вважати широке використання у правовому полі ЄС специфічних нормативно-правових актів, а також актів неюридичного характеру та інших джерел, які не властиві як національним правовим системам, так і міжнародно-правовій системі [7, с. 212].

Наразі існує низка рекомендацій Ради Європи, які стосуються проведення медіації в кримінальних та адміністративних справах та інших публічних правовідносинах: Рекомендація NR (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах (прийнято Комітетом міністрів на 679 зустрічі представників Комітету від 15.09.1999 року); Керівні принципи № 13 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо медіації в кримінальних справах (ухвалено Європейською комісією з ефективності правосуддя 07.12.2007 року); Рекомендація № R (95) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо управління системою кримінального правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 11.09.1995 року на 543-ому засіданні заступників міністрів); Рекомендація Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів (ухвалена Комітетом Міністрів 14.06.2006 року на 967-му засіданні заступників Міністрів); Рекомендація Rec(2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами (ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 762 засіданні заступників міністрів 05.09.2001 року); Керівні принципи № 15 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами-приватними особами (ухвалено Європейською комісією з ефективності правосуддя 07.12.2007 року), Рекомендація № R (86) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах (ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 399 засіданні заступників міністрів 16.09.1986 року), Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливої суду в розумний термін та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів до Рекомендації Rec (2004) 6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо вдосконалення національних засобів правового захисту (ухвалено на 114-й сесії Комітету Міністрів від 12.05.2004 року).

Окремі акти наголошують на певних перевагах медіації при вирішенні публічних спорів або перевагах для функціонування системи судочинства в цілому. Так, Рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи № R (86) 12 державам-членам щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах, враховуючи зростання кількості справ, які направляються на розгляд судів, що може перешкоджати праву кожного на публічний судовий розгляд упродовж розумного строку, закладене в статті 6.1 Європейської конвенції з прав людини запропоновано урядам держав-членів, окрім виділення судовим органам необхідних засобів для ефективного розгляду зростаючої кількості справ у їхньому провадженні і зменшення кола завдань, які не мають відношення до судівни-

цтва, сприяти, де це необхідно, примиренню сторін як поза судовою системою, так і до чи в ході судового провадження. З цієї метою можна було б розглянути такі заходи:

а) передбачати разом із відповідними стимулами процедури примирення до судового провадження або інші способи врегулювання спорів поза рамками судового провадження;

б) покласти на суддів як одне з основних завдань обов'язок сприяти дружньому врегулюванню спорів усіма можливими методами і з всіх дотичних питань до початку судового провадження у справі чи на будь-якому етапі такого провадження;

с) вважати етичним обов'язком адвокатів або запропонувати компетентним органам визнати в якості такого обов'язку сприяння примиренню з іншою стороною до початку судового провадження у справі чи на будь-якому етапі такого провадження [8].

Рекомендація R (86) 12 в основному зосереджується на перевагах медіації для розвантаження судової системи та розумності строку розгляду справ.

У Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи Rec (2001) 9 наголошено на перевагах альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами враховуючи, з одного боку, що велика кількість справ та в деяких державах постійне зростання їх числа можуть послабити спроможність судів, правочинних щодо адміністративних справ, розглядати справи в межах розумного строку за змістом статті 6.1 Європейської конвенції з прав людини, з другого боку, що судові процедури на практиці не завжди найпридатніші для врегулювання адміністративних спорів. Додатково підкреслено, що широке використання альтернативних засобів врегулювання адміністративних спорів дасть змогу підійти до розв'язання цих проблем і наблизить адміністративні органи до громадськості, а також, що основними перевагами альтернативних засобів врегулювання адміністративних спорів можуть бути, залежно від справи, більш прості та гнучкі процедури, що вможливають швидше й дешевше врегулювання спору, дружнє врегулювання, врегулювання спорів за участю експертів, вирішення спорів на засадах справедливості, а не тільки відповідно до суворих правових норм, і більш широкі межі розсуду. Рекомендовано урядам держав-членів сприяти використанню альтернативних засобів для врегулювання спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами, таких, як внутрішній перегляд, примирення й медіація, врегулювання шляхом переговорів та арбітраж. Запропоновано використовувати такі альтернативні засоби врегулювання спорів як до судового розгляду, так і під час судового провадження, можливо, за рекомендацією судді [9].

Рекомендація Rec (2001) 9 наголошує на таких перевагах застосування медіації у публічних правовідносинах як: розумний строк розгляду, результативність, підвищення довіри громадськості до адміністративного органу, економія часу та коштів, дружнє врегулювання, врегулювання спорів на засадах справедливості.

Європейською комісією з ефективності правосуддя 07 грудня 2007 року ухвалено Керівні принципи № 15 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами – приватними особами. Європейська комісія з ефективності правосуддя відзначила перешкоди для запровадження альтернативного розв'язання спорів між адміністративними органами і приватними сторонами. Напрацьовано рекомендації щодо наявності альтернативних судовому розгляду моделей врегулювання спорів та ролі адміністративних органів, судів та адвокатів у запровадженні цих моделей, якості моделей та кваліфікації посередників. Рекомендовано підвищувати доступність альтернативних моделей вирішення спорів шля-

хом забезпечення безоплатної процедури внутрішнього перегляду та забезпечити розумну ціну та державну підтримку задля загальної доступності альтернативних методів розв'язання спорів. Підкреслено необхідність вжити доцільних заходів для підвищення рівня поінформованості широкого загалу щодо переваг альтернативних методів розв'язання спорів між адміністративними органами і приватними сторонами [10].

Рекомендація NR (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах та Додаток до неї встановлюють правову рамку для впровадження медіації у кримінальному провадженні щоб поглибити усвідомлення важливої ролі особи і спільноти в запобіганні й контролі злочинності та розв'язанні пов'язаних з нею конфліктів, сприяючи таким чином досягненню більш конструктивних і менш репресивних наслідків кримінального судочинства [11, с. 459–460].

Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний термін та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів до Рекомендації Rec (2004) 6 містить положення щодо відмінностей у медіації у приватних та публічних правовідносинах та шляхів подальшого розвитку медіації у кримінальних справах: на відміну від альтернативного вирішення спорів цивільних справах, кримінальна медіація не є корисною для зменшення робочого навантаження на судову систему, вона може мати превентивний вплив на майбутні злочини. Оскільки Рекомендація № R (99) 19 зосереджується виключно на «медіації» між порушником та потерпілим, існує потреба подальшого дослідження ширшої концепції «відновного правосуддя», тобто процедур, що дозволяють відхід від нормального судового процесу до його початку (невдовзі після арешту), після його початку як частина процесу винесення вироку або навіть під час виконання покарання. З огляду на те, що схеми відновного правосуддя вимагають обережнішого впровадження, ніж альтернативні способи вирішення спорів у цивільних спорах, бо зведення потерпілих і порушників є набагато чутливішим процесом, ніж зведення двох сторін цивільного спору, успіх таких схем залежить частково від культурних змін серед працівників системи кримінальної юстиції, звичних до нормального процесу та каральної моделі правосуддя [11, с. 375–376].

Таким чином право Європейського Союзу виходить з принципово інших цілей при використанні медіації у кримінальному праві, ніж в адміністративному: попередження майбутніх злочинів та широкий підхід до справедливості, який враховує не лише покарання, але й відновлення взаємовідносин між сторонами конфлікту та відновлення рівноваги в суспільстві.

Права людини є найвищою цінністю для держави, влади та громадянського суспільства, і система права має на меті передусім забезпечувати ці права. Тому правові держави повинні орієнтувати свої механізми на створення умов для реалізації, захисту та охорони прав людини. Визнання верховенства права в суспільстві та надання кожному права на справедливий розгляд його справи є пріоритетними завданнями сучасної держави. Держави повинні створювати умови для ефективного впровадження верховенства права в усі суспільні відносини, закріплюючи на законодавчому рівні гарантії його забезпечення та механізми захисту.

Закріплення медіації у публічних правовідносинах в Україні виявляється необхідним та актуальним кроком для вдосконалення правової системи та забезпечення ефективного врегулювання конфліктів у суспільстві. Враховуючи динаміку розвитку сучасного суспільного та правового розвитку, а також потребу в забезпеченні швидкого та ефективного вирішення спорів, медіація може виступати як важливий інструмент, що сприяє позитивним трансформаціям у сфері адміністративних та правосуддя.

Законодавство Європейського Союзу напрацювало шляхи та основні переваги впровадження медіації у публічних правовідносинах. Для вдалої імплементації у вітчизняну правову систему необхідно враховувати особливості цілей, завдань та процедур медіації у кожній галузі права.

Для ефективного функціонування медіації, як соціального та правового інституту, який здатний комплексно вирішувати специфічні завдання публічних галузей права необхідне прийняття спеціальних нормативно-правових актів. Індивідуальний підхід до правового регулювання в окремих галузях призведе до формування культури альтернативного вирішення спорів, підвищить рівень довіри до правової системи та її окремих органів, а також сприятиме створенню більш гнучкого та гуманного підходу до вирішення правових конфліктів в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шинкар Т.І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 220 с.
2. Мазаракі Н. А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні: дис. ... докт.юрід. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 484 с.
3. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. Дата оновлення: 16.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
4. Богуцька Л. П. Застосування медіації як альтернативного способу вирішення публічно-правових спорів. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2016. № 9 (179). С. 52–56.
5. Зауваження та пропозиції до проекту Закону України «Про медіацію» (реєстр. № 2425а-1 від 3 липня 2013 р.). URL: <https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/b58056fd9c7f6dc4c225745700474565/b55acee8b068ba2ac2257c70004bde89?OpenDocument>
6. Роль медіації, її розвиток в Україні сьогодні й точки перетину із судочинством обговорили на круглому столі у ВС. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1512260/>
7. Яковюк І. Система джерел права Європейського Союзу: загальна характеристика. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 209–220.
8. Рекомендація № R (86) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах / Офіційний веб-портал Судова влада України. URL: <https://www.court.gov.ua/userfiles/06.pdf>
9. Рекомендація Rec (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами / Офіційний веб-портал Судова влада України. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2001_9_2001_09_05.pdf
10. Керівні принципи для кращого виконання наявної Рекомендації щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами – приватними особами URL: <https://rm.coe.int/guidelines-for-a-better-implementation-of-the-existing-recommendation-/16809ede90>
11. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. 708 с.